

Jakso 1:

Tunnusmusiikkia

Minun nimeni on **Janne Nokki** ja työskentelen Tullimuseon museonhoitajana. Vastaan Tullissa muun muassa museonäyttelyjen tuottamisesta, kokoelmien ylläpidosta ja historiajulkaisuista. Tullimuseo kerää ja tallentaa Suomen tullin historiaa ja perinnettä. Museon näyttelyt ovat vuodesta 1993 olleet Suomenlinnassa, Susisaaren Hamilton-Polhem kurtiinissa. Näyttelyt ovat avoinna yleisölle kesäaikaan, ja niihin on vapaa pääsy.

Tullimuseo avasi kesällä 2021 uuden näyttelyn, joka kertoo Tullin ja tupakan vuosisataisesta yhteisestä historiasta. Näyttely on avoinna kahtena kesänä vuosina 2021 ja 22.

Tupakkaan on vuosisatojen mittaan liitetty erilaisia kulttuuria merkityksiä, mutta samalla siihen on sisältynyt myös huomattavia taloudellisia arvoja. Näyttelyssä ”**Himoitut lehdet**” pureudutaan tupakkatuotteisiin kulutuksen, verotuksen ja salakuljetuksen näkökulmasta.

Tämä podcast koostuu viidestä jaksosta, joissa käsitellään tätä erikoislaatuista ja laaja-alaista yhteiskunnallista ilmiötä ja sitä, millaisena se on näyttäytynyt eri aikoina tavaraviranomaisen työn kannalta. Onhan tullitoimintaa ollut Suomessa vain hieman kauemmin kuin tupakkaa.

Tullille ei tunnetusti mikään inhimillinen ole vierasta. Tullin työ on aina tapahtunut keskellä yhteiskuntaa, kun raha ja tavara vaihtavat omistajaa rajojen yli.

Ensimmäisessä osassa kerron tupakan tulosta Suomeen, sen kulutuksesta ja verotuksesta vuoteen 1808 saakka. **Toisessa** jaksossa puhun tupakasta autonomian aikana, jolloin Suomi oli osa Venäjän keisarikuntaa. **Kolmannessa** jaksossa käsittelen 1900-luvun tupakointia ja sen verottamista itsenäisessä Suomessa. **Neljäs** osa paneutuu aikaan, jolloin tupakan terveyshaitat alkoivat yhä enemmän vaikuttaa viranomaistoimintaan. **Viidennessä** ja viimeisessä osassa tarkastellaan tupakan salakuljetuksen rajua kasvua viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana.

Tämä on podcast-sarjan **ensimmäinen osa**. Tässä osassa käyn läpi sitä, miten tupakoinnin kulttuuri tuli Suomeen, miten siitä kannettiin valtiolle rahaa ja kuinka tätä valvottiin.

Tervetuloa matkalle Tullin ja tupakkakasvin historiaan, josta ei todellakaan yllättäviä ja dramaattisia käänteitä puutu.

Tunnusmusiikkia

Ensin on ehkä syytä katsoa hieman pitemmälle, siihen, miten kaikki oikein sai alkunsa. Kuinka yksi kasvi valloitti maailman niin nopeasti, sai ihmisten elämässä vahvan aseman ja sitä kautta vaikutti kansanterveyteen dramaattisella tavalla? Mitä ihmiset eri aikoina ajattelivat tästä kasvista?

Ennen 1500-lukua tupakkakasvi tunnettiin ja sitä viljeltiin vain Amerikan mantereella. Tupakkaa käytettiin niin pienissä metsästäjä-keräilijöiden yhteisöissä kuin isoissa amerikkalaisissa korkeakulttuureissa. Tupakkaa myös viljeltiin monissa erilaisissa ilmastoissa, ja siitä tunnettiin useita lajikkeita.

Miksi tupakkaa sitten viljeltiin Amerikassa? Alkuperäisamerikkalaisille tupakanlehdet olivat todella tärkeitä. Kuivattuja lehtiä poltettiin ja savua imettiin keuhkoihin transsiin pääsemiseksi. Tupakansavu yhdisti nauttijansa tuonpuoleiseen maailmaan, jossa henget hallitsivat.

Sessiot kestivät päiväkausia, ja tupakoitsijat menettivät niiden tuloksena usein tajuntansa, koska poltettu tupakka oli hyvin vahvaa. Tupakanlehdillä uskottiin myös olevan parantavia ominaisuuksia. Ainakin tupakalla oli käyttäjänsä tiettyjä rauhoittavia vaikutuksia.

On todisteita myös siitä, että amerikkalaiset kansat kuluttivat palavia lehtiä ajanvietteeksi ja rentoutumiseen. Taustalla vaikutti toinenkin tekijä, tupakanlehdissä oleva nikotiini, joka aiheuttaa voimakasta riippuvuutta. Myös alkuperäiset amerikkalaiset tuntuvat olleen tästä hyvin perillä, vaikka eivät nikotiinia varsinaisesti tunteneetkaan.

Kerrotaan, että jo löytöretkeilijä Kolumbukselle olisi annettu arvokas lahja, pussillinen tupakanlehtiä. Aluksi eurooppalaiset eivät ymmärtäneet näiden ulkonäöltään melko vaatimattomien lehtien merkitystä, mutta vähitellen he omaksuivat niiden käyttötavat.

Eurooppaan tupakka tuli merimiesten mukana. Aluksi se oli kallista tuontitavaraa, jota käyttivät vain ne, joilla oli varaa. Kasvi sai 1500-luvulla nimen *nicotiana* Ranskan kuningattaren henkilölääkäri Jean Nicot'n mukaan, joka määräsi sitä potilaalleen lääkkeeksi. Kasvin tunnetuimmaksi ja yleisimmäksi lajiksi tuli pohjoisamerikkalaisten laajasti käyttämä *nicotiana rustica*. Vasta myöhemmin yleistyi toinen päälajike *nicotiana tabacum*.

Kristityt eurooppalaiset eivät kovin herkästi omaksuneet amerikkalaisilta tupakkakasvin uskonnollisia merkityksiä. Tupakkaa vastustettiin kirkon piirissä, koska sen tiedettiin olevan alkuperältään pakanallista ja mahdollisesti paholaisen juoni.

Euroopassa tupakkaa käytettiin lääkkeenä ja ennen kaikkea ajanvietteenä. 1500–1600-luvun lääketieteessä uskottiin tupakansavun parantaviin vaikutuksiin. Vallalla oli oppi ruumiinnesteistä ja niiden tasapainosta kehossa. Tupakansavun uskottiin kuivattavan liiallista kostettua ihmisestä.

Vähitellen usko piipunpolton terveydellisiin ominaisuuksiin alkoi kuitenkin hiipua. Lopulta nikotiiniriippuvuus oli se, joka toden teolla lisäsi tupakan kulutusta.

Uudessa maailmassa ensimmäisenä tupakkaa viljelivät kaupallisesti espanjalaiset Etelä-Amerikassa ja Karibian saarilla. 1600-luvulla kaupallinen viljely levisi Pohjois-Amerikan uusiin englantilaisiin siirtokuntiin, Virginiaan ja Carolinaan.

Tupakasta tuli yksi merkittävistä tekijöistä, joka vei eteenpäin globalisaation ensimmäistä aaltoa. Tupakalla käytävä kauppa tuotti kaikkialla suuria voittoja. Sen seurauksena sitä viljeltiin yhä enemmän. Laajamittaisempi tupakan viljely vaati paljon työvoimaa. Kukinnot piti poistaa, jotta lehdet kasvoivat mahdollisimman isoiksi, ja samasta syystä myös lehtiä joutui säännöllisesti leikkaamaan. Korjattujen lehtien kuivaus ja kostuttaminen oli varsin työläs prosessi. Lopuksi tupakka pakattiin tynnyreihin ja laivattiin Eurooppaan.

Suuren työmäärän vuoksi amerikkalaisille tupakkaviljelmille alettiin tuoda afrikkalaisia orjiksi. Tupakkaan liittyi siis myös paljon inhimillistä kärsimystä.

1600-luvulla amerikkalaisen tupakan vientimäärät alkoivat kasvaa ja hinnat laskea ja tupakan kulutus levisi kaikkialle maailmaan.

Ruotsin valtakunnassa ensimmäiset todisteet tupakasta ovat 1600-luvun alusta. Turun ja Viipurin tullitilit kertovat tupakan kaupallisesta maahantuonnista Suomeen 1630-luvulla. Tullilaitos valtakuntaan perustettiin vuonna 1636.

1600-luvulla piipunpolto oli vain yksi monista tavoista käyttää tupakkaa. Yhtä yleisiksi muodostuivat purutupakka ja nuuska, jotka vaativat lehdille aivan erilaista jatkokäsittelyä. Pureskelu ja nuuskaaminen olivat myös ylivoimaisesti helpoimpia tapoja nauttia tupakkaa. Piipunpolto taas oli aikaa vievää. Tulitikkuja ei ollut vielä keksitty, joten sytyttämisessä tarvittiin tulusrauta. Kipinä saatiin iskemällä tulusrauta piikivellä, mikä sytytti taulan, jota saatiin käävästä kuivattamalla. Piipun sytyttäminen ja sen palavana pitäminen oli siis hankalaa, kun taas suuhun tai sieraimen tupakka voitiin laittaa suoraan sormella.

Suomessakin kulutus kasvoi. 1600-luvun loppupuolella kerrottiin kaikkien kuluttavan tupakkaa ikään, sukupuoleen tai säätyyn katsomatta. Jotkut olivat tästä myös huolissaan, sillä tupakointiin käytettävä aika ja raha olivat pois tuottavasta toiminnasta. Jotkut myös epäilivät sen väitettyä terveellisyttä. Tällaisia ääniä oli kuitenkin selvästi vähemmän.

Himoitut lehdet -näyttelyssämme on esillä Turun museokeskuksen kokoelmista lainattu komea liitupiippu. Näitä piippuja valmistettiin Hollannissa ja Englannissa, eli ne olivat tuontitavaraa. Liitupiippujen palasia on löydetty runsaasti arkeologisissa kaivauksissa esimerkiksi Turun alueelta. Piipuille tuli jo varhain oma nimikkeensä myös tullitariffissa, eli sille haluttiin määritellä oma tullimaksunsa.

1700-luvulla yleistyivät muut käyttötavat. Kun usko piipunpolton ihmeitätekeviin vaikutuksiin ei enää ollut yhtä vahva, uudeksi terveystuotteeksi tuli nenänuuska. Suosion taustalla oli se, että aivastamista pidettiin erityisen terveellisenä. Tästä syystä vieläkin aivastuksen yhteydessä sanotaan ”Terveudeksi!”.

Ruotsin valtakunnassa pyrittiin noudattamaan uutta merkantilismin talousoppia, jonka tavoitteena oli lisätä vientiä ja vastaavasti minimoida tuontia. Merkantilismin mukaisesti yhdelle toimijalle haluttiin antaa yksinoikeus tietyn tuotteen tuontiin, vientiin, valmistukseen ja myyntiin. Monopoliyhtiö nimeltä *Söderkompaniet* toimi Ruotsin valtakunnassa muutaman vuoden. Sillä oli yksinoikeus tuoda ja myydä tupakkaa ja tupakkatuotteita.

Ruotsi lähti perustamaan Amerikan manterelle myös omia siirtokuntia. Yhtenä motiivina tälle oli nimenomaan tupakan hankinta. Delaware-joen suulle perustettiin vuonna 1638 Uusi Ruotsi, jonne muutti myös suomalaisia.

Uudesta Ruotsista emämaahan tuodut tuotteet olivat tullittomia. Siirtokunnan tarina jäi kuitenkin lyhyeksi, alle kahden vuosikymmenen mittaiseksi. Sen veivät Ruotsilta hollantilaiset, joilta sen ottivat englantilaiset. Ei ole näyttöä siitä, että koko maan tupakantarvetta olisi koskaan saatu täytettyä pelkästään Uudesta Ruotsista tuoduilla lehdeillä.

Tupakkamonopolia kokeiltiin vielä toistamiseen, mutta lopulta tupakan tuonti sallittiin useammille toimijoille 1600-luvun lopulla. Samalla poistui tullittomuus. Kaikista tupakanlehdistä tai valmiista tupakkatuotteista täytyi tämän jälkeen maksaa tullimaksua.

Yhtenä syynä monopolista luopumiseen oli, että tupakan salakuljetus oli todella yleistä ja sitä voitiin estää vain tarjontaa lisäämällä. Ulkomaista tupakkaa myytiin Suomessakin yleisesti, eikä se ollut monopoliyhtiön tuomaa. Monopoliyhtiöllä oli omat virkamiehensä, jotka kiersivät maata valvomassa, oliko tarjolla muutakin kuin sen maahantuomaa tupakkaa. Mitä ilmeisimmin oli. Ainakin tällaisia oikeusjuttuja oli runsaasti.

Näin tiukka kaupan rajoittaminen ei ollut mitenkään epätavallista. Vastaavia tupakkamonopoleja oli tuolloin monissa Euroopan maissa.

Kun Ruotsi oli menettänyt amerikkalaisen siirtokuntansa sekä paljon alueita Itämereltä, tupakkapolitiikaksi tuli omavaraisuus. Jossain vaiheessa oli nimittäin havaittu, että tupakkakasvi saattaisi sittenkin kasvaa myös pohjoisemmassa ilmastossa.

1720-luvulla määrättiin, että Ruotsiin piti perustaa tupakkatehtaita ja lisäksi tehtaiden tarvitsema raaka-aine, tupakanlehdet, oli viljeltävä kotimaassa. Tuli tavaksi, että tupakkaa viljeltiin nimenomaan niissä kaupungeissa, joissa tehtaat sijaitsivat. Näin raaka-aineen saanti oli mahdollisimman nopeaa ja valvonta helpottui. Tuohon aikaan suomalaiset kaupungit olivat pieniä ja niissä harjoitettiin muutenkin maataloutta.

Suomessa viljeltiin *nicotiana rusticaa*, jonka nimeksi vakiintui palturitupakka eli kessu. Saman kasvin venäläinen versio on nimeltään mahorkka.

Suomen ensimmäiset tupakkatehtaat perustettiin 1720-luvulla. Niitä kutsuttiin yleensä tupakkakehräämöiksi. Nimi tulee tupakanlehtien työstöprosessista. Tupakanlehdet kehrättiin tiiviiksi rulliksi ja pötköiksi, joita oli helppo kuljettaa ja joista voitiin leikata pienempiä paloja esimerkiksi purtavaksi. Jauhettua piipputupakkaa taas kutsuttiin kartussitupakaksi.

Suomessa toimivat tupakkatehtaat olivat pikemminkin pieniä työpajoja kuin varsinaisia tehtaita. Niissä ei yleensä ollut kovin montaa työntekijää.

Koska haluttiin varmistaa, että tehtaissa käytettiin vain kotimaisia lehtiä, rajoitettiin tupakanlehtien ja niistä valmistettujen tuotteiden maahantuontia. Tupakalle määrättiin tuontikieltoja, kiintiöitä ja korkeita tullimaksuja. Meritullilaitos huolehti valvonnasta ja maksujen kannosta.

Pian huomattiin myös, että ulkomaisia lehtiä saatettiin myydä tehtaille kotimaisina, vaikka niihin oli sekoitettu joukkoon ulkomaisia lehtiä. Tästä annettiin erityisiä määräyksiä, joilla voitiin varmistua lehtien kotimaisesta alkuperästä. Tämän valvomisessa tarvittiin myös tullilaitosta.

Tupakkaeriin oli kiinnitettävä tupakkasetelit, joissa oli tarvittavat tiedot esimerkiksi tupakan painosta. Näihin seteleihin tulivat tupakkatehtaiden viralliset leimat. Tullivirkailijoiden tuli olla läsnä, kun erät punnittiin ja niihin kiinnitettiin leimat. Oli sitten kyse käsitelystä tai raakatupakasta, nuuskasta tai piipputupakasta, pakkauksesta tuli käydä selville, kuka oli tuottanut tupakan, milloin ja miten paljon sitä oli.

Uusi kauppapolitiikka tupakan suhteen oli kuitenkin hauraalla pohjalla. Osoittautui, että tupakkakasvin viljely Suomessa oli varsin riskialtista. Halla saattoi helposti tuhota koko sadon, ja himoitut lehdet jäivät saamatta. Paljon myös moitittiin suomalaisten osaamista. Suomessa kasvavan tupakan laatu ei myöskään kelvannut teolliseen valmistukseen. Tilannetta koetettiin korjata levittämällä kansalle lisää viljelysoppia.

Valtiovallan aktiivisen tupakkapolitiikan ansiosta tupakan kotikasvatus alkoi kuitenkin yleistyä ja levisi laajalle.

Ruotsin valtiopäivien valiokunta totesi 1750-luvulla, että tupakka ei enää ollut ylellisyustuote, vaan välttämättömyystavara.

Koska kotimaiset tupakanlehdet eivät määrältään ja laadultaan riittäneet kattamaan tupakan kysyntää, tuontikieltoja ja -rajoituksia jouduttiin lieventämään ja tuontia ulkomailta helpottamaan. Eurooppaan virtasi Amerikasta paljon raakatupakkaa, jota käsiteltiin suurten kaupunkien tehtaissa. Suomeen tuotiin tupakkaa myös muualta Euroopasta, sillä monissa maissa viljely onnistui paremmin suotuisamman ilmaston ansiosta. Valtaosa Suomeen tuoduista raakatupakasta ja valmiista tupakkatuotteista oli kuitenkin peräisin Amerikassa viljellyistä lehdistä.

Salakuljetus ja väärinkäytökset olivat yleisiä kaikissa maissa. Muun muassa Englannissa arvioitiin 1700-luvulla, että ainakin puolet tupakasta oli tuotu rikollisin keinoin. Uskottiin, että ongelmasta voitiin päästä vasta sitten, kun sikäläisen tullilaitoksen henkilökunta oli vaihdettu.

Lisäksi tuli toinen syy helpottaa tuontia – verotus. 1700-luvun puolivälin valtionalouden kurimuksessa jouduttiin jatkuvasti säättämään uusia veroja. Niitä määrättiin myös tupakalle. Verotulojen näkökulmasta ei ollut suurta merkitystä sillä, missä tupakka oli tuotettu.

Erikoisin tupakkaan kohdistuva vero säädettiin vuonna 1766. Vaikka tupakan oli vuosikymmentä aiemmin todettu muuttuneen ylellisyydestä välttämättömyystavaraksi, tämä vero oli ylellisyysvero, jota kutsuttiin suostuntamaksuksi. Nimi tulee siitä, että maan säädyt olivat suostuneet tämän veron kanton.

Vero oli progressiivinen. Kukin maksoi säätynsä mukaista kiinteää maksua, joka ei ollut suhteessa siihen, paljonko hän tupakkatuotteita kulutti.

Sotilaat ja merimiehet oli vapautettu tästä suostuntamaksusta. Alle 21-vuotiailta tupakan käyttö oli kokonaan kielletty, joten he eivät maksaneet veroakaan. Joitakin vuosia myöhemmin säädöksiä alettiin tulkita myös siten, ettei maksu koskenut naisia ollenkaan.

Veron valvontatapa oli erikoinen ja varmasti tehokkaampi kuin määrään perustuvassa tulliverotuksessa. Kussakin pitäjässä oli rekisteri tupakoitsijoista, joka oli nähtävissä kahdesti vuodessa käräjien yhteydessä. Tupakkaa pureskelevan, piippua polttavan tai nuuskaavan henkilön ilmiannosta maksettiin kolmen taalarin korvaus, jolla olisi tuolloin saanut suunnilleen puolen tynnyriä viljaa. Ilmoittamatta jättäneelle määrättiin puolestaan huomattava 20 taalarin sakko.

Maaseutuyhteisössä valvonta lienee ollut jossain määrin toimiva, koska se perustui naapurien kateudelle ja ahneudelle. Eri asia sitten on, mitä tämä teki yhteisön keskinäisille suhteille. Tämän veron valvonta ei kuulunut tullilaitokselle. Suostuntamaksulla ei siis suinkaan korvattu tullimaksuja, joita Tulli edelleen kantoi tupakasta ja tupakkatuotteista.

Näin oli tupakan verotus niin kauan, kun Suomi kuului Ruotsiin. Kun keisari Aleksanteri I talvella 1808 marssitti Venäjän sotajoukot Suomeen, niiden komentaja sai välittää maan asukkaille hallitsijansa viestiä verotuksen kevenemisestä. Useimmat Ruotsin vallan aikaiset verot lakkautettiin, muun muassa tupakan suostuntamaksu. Samalla katosi maatullilaitos kaupunkien porteilta. Pian keisari myös julisti, että Suomi oli liitetty Venäjään.

Tästä Suomen sodasta vuosina 1808–1809 käynnistyi Suomen tupakkahistoriassa muutosten aika.

Kiitokset mielenkiinnosta. Minä olen Janne Nokki ja tämä oli Tullin ja tupakan historiaa käsittelevän podcast-sarjamme ensimmäinen jakso. Seuraavassa jaksossa paneudumme siihen, miten tupakan käyttö ja sen verottaminen kehittyivät Venäjän vallan aikana, jota kutsutaan myös autonomian ajaksi.

Tunnusmusiikkia